

РЕЧ О РАСКОЉНИКОВУ

Душан В. Бањеглав*
Универзитет у Новом
Сагу
Филозофски факултет
Српска књижевност и
језик

Апстракт: Рад се бави Раскољниковљевим пресујом, његовим падом у грех, узроцима и последицама таквог пресуја. Уочише, бави се природом Достојевсковог јунака, са жељом да прикаже оштру и неминовну судбину људске природе у айсолутизацији слободе.

Кључне речи: Достојевски, Раскољников, грех, преображај.

Поводом првог романа Ф. М. Достојевског, *Бедни људи*, који га је увео у свет књижевника, Белински је одушевљено ускликнуо да је „рођен нови Гогољ“. Погрешан суд био је одраз немогућности увиђања књижевног преврата да је „лик Макара Дјевушкина стваран ако не као антитеза, оно свакако као озбиљан приговор Гогољевској концепцији људске природе“.¹ Разликовно обележје садржано је у тежњи Достојевског да ослика не сиромашног чиновника, већ његову *самосвесћ*, што Белински није осећао.² Наредним романом (*Двојник*), који критика није успела правилно да оцени, померајући тежиште радње са социјалног плана на психолошки³, Достојевски потврђује превазилажење Гогоља. Судбина шизофреног јунака, у расцепу између онога шта јесте и шта би желео да буде, правилно бива протумачена тек Адлеровим и Јунговим психоаналитичким студијама. Суштина стваралаштва Достојевског, његовог узрастања и постепеног продирања у дубине људског духа изразила се кроз посве нов метод — „уметничку науку или научну уметност“.⁴ Успевши да се уздигне од пређашњих романсијера,

* dbanjeglav@outlook.com.

¹ Милосав Бабовић, „Стваралаштво Достојевског“, у: Фјодор М. Достојевски, *Јагни људи — Беле ноћи — Двојник* (Београд: Ленто, 2003), 10.

² Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, prev. Milica Nikolić (Beograd: Nolit, 1967), 105

³ Бабовић, „Стваралаштво Достојевског“, 16

⁴ Nikolaj Berdajev, „Dostojevski o čoveku“, у: *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, прир. Petar Mitropan (Beograd: IO Slovo Ljubve, 1981), 106.

Достојевски у наредним делима све истанчаније описује „прареалност људског духа, његове хтоничне дубине, у којима се Бог бори против ђавола, у којима се решава људска судбина“.⁵

* * *

Берђајев је сасвим јасно приметрио да је човекова природа за Достојевског ирационална, поларна и антиномична.⁶ Таква природа његових јунака нагони их да прелазе границе постављене човеку, њихова слободна воља постаје самовоља, и тамо, на том нестабилном тлу, откривају им се тајне човекове природе.⁷ У слободи Достојевски је видео „целокупни смисао људског живота“, вољни моменат — могућност човека да се самоодреди.⁸ Проблем, међутим, настаје оног тренутка када слобода бива лишена ограничења (у чему је њена тајна и противречност како Флоровски увиђа) те прелази у своју негативност.⁹ Стазом самовољних побуњеника полази и Раскољников. Апсолутизујући и злоупотребљујући дату му слободу, он преузима улогу судије. Речи Флоровског: „ко нападне слободу и човеков живот, тај је сам већ изабрао своју погибел“ — односе се на „наполеонску“ личност.¹⁰ Занесен идејом, Раскољников постепено пада у грех.

Говорећи о паду у грех, отац Нил Сорски, Рус, говори о корацима који до пада неминовно воде. Негујући светоотачку традицију и мисао, он наводи да „мислени рат или борба, праћени победом или поразом, имају своје постепено дејство: најпре се јавља помисао или осликани предмет у свести — то је *предлој* (подстрек) затим пристајање на њега — *одобравање*; потом следи прихватање — *сагласје* са њим: иза њега је поробљеност или *заробљење*; и на крају *сипраси*“¹¹ (подвукао Д. Б.). По Светом Григорију Синаиту, „предлог потиче од демона“; одобравање, по Светим Оцима, подразумева „разговор са наилазећом помишљу, обраћање пажње на предлоге“; сагласје, пак, „спремност душе да благонаклоно прихвати наилазећу помисао“, заробљење — „занос нашег срца наилазећом помисли, или њено постојано настајење у на-

⁵ Протојереј Георгије Флоровски, „Религиозне теме Достојевског“, у: *Достојевски: Ајостол љавославној реализма*, прир. Владимир Димитријевић, Бошко Обрадовић, Бранимир Нешић, Никола Маринковић (Београд, Catena mundi, 2014), 35.

⁶ Берђајев „Достојевски о човеку“, 110.

⁷ Берђајев „Достојевски о човеку“, 107.

⁸ Флоровски, „Религиозне теме Достојевског“, 36.

⁹ Флоровски, „Религиозне теме Достојевског“, 36.

¹⁰ Флоровски, „Религиозне теме Достојевског“, 36.

¹¹ Отац Нил Сорски, *Предање о духовном живоју*, прев. Марина Милачић (Вршац: „Банатски весник“ Епархије банатске, 1988) 24.

ма — сједињење са њом“; и на концу — страст, која подразумева угњезденост помисли у срцу путем учестале сарадње са њом.¹²

Архиепископ Роуен Вилијамс примећује да „Раскољников никад не може да рашчисти сам са собом шта је права природа његовог опсесивног фантазирања о убиству. Она нам се час приказује као чин превазилажења етике, који приличи вишој (наполеонској) врсти човека, час као практичан корак да се обезбеди новац за будућност једног генија и добротинитеља човечанства, или као покушај да се Раскољниковљева породица ослободи терета његовог издржавања“.¹³ Даље закључује да је „убиство плод његове жеље да сазна да ли је имао право да поступи као неко за кога не важе обични закони, а то питање је дошло од ђавола“.¹⁴ Ретроспективно гледано, приликом исповедања Соња, ми увиђамо када се и како јавио суманути *предлој* Раскољникову:

„Видиш, ја сам тада непрестано себе питао: што сам ја тако глуп? И кад су други глупи, и кад поуздано знам да су глупи, што онда ја нећу да будем паметнији? После сам схватио, Соња, ако будемо чекали док сви буду паметни, то ће сувише дуго трајати... После сам још схватио да то никад неће бити, да се људи никад неће променити, и да их нико неће преобразити — не вреди се мучити узалуд! Да, то је тако!... То је њихов закон... Закон, Соња! То је тако! И ја сад знам Соња; ко је јак и силан умом, тај им је господар! Ко се много усуди, ко сме, тај је за њих у праву. Ко на нешто велико може плунути, тај им је законодавац, а ко се највише усуди, ко највише сме, тај је од свих већма у праву. Тако је досад било, тако ће увек бити! То само слепац не види! (...) Ја се досетих тада, Соња — настави он усхићено — да се власт даје само ономе ко се усуди да се сагне и да је узме. Ту има једно само, једно: треба само сме-ти! *И мени тада једна мисао сину, први џуџ у живоју, која никоме и никада пре мене није синула.* Ником. Мени се наједном указа јасно као сунце: како то да нико досад није смео, нити данас сме, да, пролазећи поред све те бесмислице, просто-напросто све то узме за реп и тресне до ђавола! Ја... ја хтедох да се усудим, и убих... само хтедох да се усудим, Соња, ето то је узрок!“¹⁵ (подвукао Д. Б.)

¹² Сорски, *Предање о духовном живоју*, 24–28.

¹³ Архиепископ Роуен Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, прев. Ангелина Мишина, Павле Рак (Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић — Zepher Book World, 2014), 146.

¹⁴ Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 146.

¹⁵ Фјодор Михаилович Достојевски, *Злочин и казна*, прев. Јован Максимовић (Нови Сад: Школска књига, 2004) 401–402.

О мисаоној борби, разговору са ѿомишљу и сагласју уверавамо се у даљем излагању:

„и сам знам да ме је ђаво вукао. Ђути, Соња, ћути! ... Ја све знам. Све сам ја то већ прошао у мислима и о свему сам се ја са собом препирао, до последње најмање ситнице, и све знам, све! И тако ми је дојадило, тако ми је дојадило све то брбљање! Хтео сам све да заборавим па да поново отпочнем, Соња, и да престанем млатити празну сламу! Зар ти мислиш да сам ја пошао као будала, ништа не мислећи? Ја сам пошао као паметан човек, то ме је и упропастило! И зар мислиш да нисам знао, на пример, то, да чим сам почео себе питати и испитивати: имам ли ја право имати власт? — онда већ немам права имати власт. Или, кад постављам питање: је ли човек ваш? — онда значи да човек већ није ваш за мене, него је ваш за онога коме такво питање ни на памет не пада и који иде право, без икаквих питања... И чим сам се толико дана морао мучити питањем: да ли би се Наполеон одлучио на такво нешто или не би? — онда сам већ јасно осећао да нисам Наполеон. Сву, сву муку свега тога брбљања ја сам издржао, Соња, и зажелио сам да је сву с леђа збацам; ја, зажелих, Соња, да убијем без казуистике, да убијем због себе, само због себе! Нисам ја убио да мајци помогнем — којешта! Нити сам убио, да постанем добротвор човечанства пошто добијем средства и власт. Којешта! Ја сам просто — убио; због себе сам убио, само због себе и за себе“.¹⁶

Враћајући се на почетак романа, увиђамо да се Раскољников налази на последњим степеницима, у заробљењу, у страсти. Речју; огрезао у преданом размишљању о греховном подухвату, готово опседнут. „На какво дело хоћу да се одлучим, а каквих се трица бојим“,¹⁷ први је наговештај страсно преданог човека у помисао већ давно рођену. Кажемо страсно, јер он већ никако није могао да се одвоји од своје замисли, срасла је са њим као кожа; „он се на ту ружну машту некако и нехотице навикао да сматра већ као замисао, премда још увек себи није веровао. Чак је сад ишао да врши пробу те своје замисли и при сваком кораку његово узбуђење расло је све више и више“¹⁸ (подвукао Д. Б.). Но, његов грех не остаје страст према разрађивању идеје, већ

¹⁶ Достојевски, *Злочин и казна*, 402–403.

¹⁷ Достојевски, *Злочин и казна*, 16.

¹⁸ Достојевски, *Злочин и казна*, 17.

доживљава конкретну реализацију. Психолози би рекли агресија мисли, речи и дела.

Прислушкиван разговор у кафани између студента и официра, знатно је битан за наш предмет. Студент говори:

„С друге стране, опет, младе, свеже снаге које узалуд пропадају без потпоре, и то хиљадама, на све стране! Стотину, хиљаду добрих дела и намера, што би се дало остварити и поправити за бабине паре, које су намењене манастиру! Стотине, можда и хиљаде живота упућени на добар пут; десетине породица спасених од сиротиње, од распадања, од пропасти, од разврата, од венеричних болести — и све то за њен новац. Да је човек убије и да јој узме новац, па помоћу тог новца да се после посвети служби свему човечанству и општој ствари: шта ти мислиш, зар се не би поле тај један мајушни злочинчић загладио хиљадама добрих дела? За један живот — хиљаду других живота, спасених од трулежа и распадања. Једна смрт а овако сто живота — па ту ти је аритметика“.¹⁹

Речено је већ да се не може одредити „права природа његовог опсесивног фантазирања о убиству“ и да један од подстицаја свакако долази са идејом „доброчинитеља човечанства“. О томе нам сведочи помисао при прислушкиваном разговору: „али откуд баш сад да чује баш такав разговор и такве мисли, кад се и у рођеној глави зачеше... *истіе шакве мисли?*“²⁰ (подвукао Д. Б.). Премда је сам Раскољников оповргнуо поменути мотивацију у разговору са Соњом, ми не можемо да просто пренебрегнемо њен утицај, будући да је она итекако значајна. У бризи за човечанство крије се једна од главних Раскољниковљевих особина која се може посматрати у односу са љубављу према ближњем. Слична идеја блиска је и Ивану Карамазову; што и није чудо јер „у стваралачком опусу Достојевског постоји унутрашње јединство“,²¹ односно, како наставља Флоровски, „једне те исте теме узнемиравале су га и занимале целог живота“.²² Али, пре него се дотакнемо конкретне идеје која их везује, ваља напоменути још неке сличности двају ликова.

Кроз Раскољникова, критикујући рационалистичке концепције човека, Достојевски води полемику са револуционарима демократија; за Раскољникова у почетку разум је мера свих ствари, а након

¹⁹ Достојевски, *Злочин и казна*, 73.

²⁰ Достојевски, *Злочин и казна*, 74.

²¹ Флоровски, „Религиозне теме Достојевског“, 35.

²² Флоровски, „Религиозне теме Достојевског“, 35.

извршеног злочина, његово понашање је неразумно и некорисно, што сугерише мисао о непоузданости разума, јер такво понашање није могло бити предвиђено.²³ Отуда и Берђајев говори да се у преступима откривају тајне човекове природе. Међутим, Раскољников ни у самом почетку, иако ствари поставља разумно и корисно, није могао сачувати своју природу скривену. Она израћа у две непромишљене сцене: када оставља новац Мермеладовима на прозору а након тога помисли „какву сам опет глупост учинио... Они имају Соњу, а мени је и самом новац потребан“.²⁴ Затим, када жандарму даје новац за спас девојке, мисли: „Однесе ми мојих двадесет копејки... Нека га, нек добије нешто и од онога и нек пусти девојче с њим, тиме ће се и свршити... И шта сам се ја ту уплео да помажем! И зар ја да помажем? Имам ли ја право помагати? Нека их, нек се живи пождеру између себе — шта се то мене тиче? И како сам смео дати тих двадесет копејки. Зар су оне моје“.²⁵ Ово нам такође сведочи о поларности Раскољникова чије значење носи у свом имену.

Иван Карамазов свој ослонац такође налази у рационализму. Поводом Ивановог виђења идеје страдања невиних, Павле Евдокимов пише: „Иван још тражи доказе; жели извесност, ‘гарантије’; он зна слабу тачку своје грађевине: он се држи чињеница, не жели да прекорачи њихове границе, али га неодољиво привлачи оно што је ирационално“.²⁶ Даље испада да „његовом потпуно здраворазумском објашњењу човекове судбине и постојања, треба и потврда истине. Сатеран у слепу улицу, он изговара своје кобне речи: ‘све је допуштено’ и поставља се изнад свих могућих ограничења, јер ‘за бога нема закона’. И *и*ако *п*роблем ирационалног решава *о*дбацавањем самог *п*роблема“²⁷ (подвукао Д. Б.).

Потврдивши одређене сличности, погледајмо сада првобитну особину која их веже — немогућност љубави према ближњем/блиском. Поводом мајке и сестре које су дошле у Петроград, Раскољников каже: „А док су биле *далеко од мене*, ја сам их, канда, тако волео“²⁸ (подвукао Д. Б.). Затим, „мати, сестра, како сам их волео! Зашто их сада мрзим, да, ја их мрзим, физички мрзим, не могу очима да их

²³ Бабовић, „Стваралаштво Достојевског“, 46.

²⁴ Достојевски, *Злочин и казна*, 37.

²⁵ Достојевски, *Злочин и казна*, 59.

²⁶ Павле Николајевич Евдокимов, „Основи једне сатанодикеје“, *Теолошки погледи* XIV, бр. 4 (1981): 3.

²⁷ Евдокимов, „Основи једне сатанодикеје“, 4.

²⁸ Достојевски, *Злочин и казна*, 223

гледам“.²⁹ Са друге стране, тај „каснији Раскољников“, Иван Карамазов саопштава: „никад нисам могао да разумем како човек може волети своје ближње. Баш ближње, по мом схватању, није могућно волети, већ можда само далеке“.³⁰ А да бисмо потврдили свеприсутност поменуте идеје код Достојевског, позваћемо се на приповедање старца Зосиме: „ја, вели, волим човечанство, али се чудим самоме себи: што више волим човечанство уопште, тим мање волим поједине људе, то јест сваког засебно као појединца“.³¹

Увидели смо како Раскољников гледа на мајку и сестру, а на Разумихина, за којег је писац курзивом подвукао да му је пријатељ, он гледа са одбојношћу. Сам Раскољников каже: „он, осим увреда и бриге, ништа друго од мене није ни видео“.³² Раскољников дакле одбија од себе њему блиске људе, а са друге стране — извлачи децу из пожара, помаже сиромашног студента, спасава десетине породица од једне лихварке... Најбољи опис Раскољникова дао је управо Разумихин. Поднесећи извештај Дуњи и Пулхерији, он казује следеће:

„Ја годину и по дана Родиона знам: туробан, мргодан, охол и горд; у последње време (а можда и много раније) претерано осетљив и хипохондар. Великодушан и добар. *Осећања своја не воли исказивати, и пре ће какву трубост учинити него што ће речима своје срце исказати.* Неки пут, уосталом, није нимало хипохондар, но просто *хладан и неосетљив до нечовечности*“.³³ (подвукао Д. Б.)

Сликање, речју, објективно, са круном у исказу „па он никога не воли; можда никад никог неће ни заволети“.³⁴

* * *

У чему је корен немогућности анализираног јунака да оствари љубави према *грујоме*? Курзивом смо подвукли кључни појам у стваралаштву Достојевског чији је значај брилијантно приметио Бахтин, а

²⁹ Достојевски, *Злочин и казна*, 267.

³⁰ Фјодор Михаилович Достојевски, *Браћа Карамазови*, прев. Јован Максимовић (Београд: Компанија Новости А. Д., 2006), 247.

³¹ Достојевски, *Браћа Карамазови*, 60.

³² Достојевски, *Злочин и казна*, 220.

³³ Достојевски, *Злочин и казна*, 211.

³⁴ Достојевски, *Злочин и казна*, 212.

који представља окосницу наше анализе. Није, дакле, чудо, а ни случајно, што многа поглавља у роману започињу појавом *новој* лица. Роуен Вилијамс приметио је да „наратор у *Злочину и казни* почиње тако што ствара једно ја које је непробојно за свет други, а процес који зацртава није толико процес његовог моралног или верског преобраћања колико је приближавање стању у коме може да чује и говори“.³⁵ Приметићемо са коликим жаром Раскољников учествује у унутрашњим дијалозима, а како млако разговара са *друјима*. Грехопад Раскољникова — немогућност слушања другог гласа и убиство — преплићу се са отуђеношћу (која касније постаје одсеченост) од света: „Он се беше потпуно повукао и удаљио од свега света као корњача у своју кору; чак и лице служавке чија дужност беше да га служи и која би по неки пут завирила у његову собу, изазивало је код њега јед и грчевито трзање“,³⁶ „Раскољников није био навикнут на свет и, као што је речено, избегавао је свако друштво, нарочито у последње време“.³⁷ У следећим редовима, пожелевши после једномесечне осаме да на „трнутак одахне у другом свету“ он сусреће Мермеладова. Сусрет, по свему судећи, судбински. На чему почива повезаност Мермеладова и Раскољникова? Рекло би се — на сличности. Мермеладов у њему буди заинтересованост: „Има састанака, чак са сасвим непознатим људима, за које се почињемо интересовати већ од првог погледа, некако наједном, неочекивано, пре него што и једну реч проговоримо. Баш такав утисак је учинио на Раскољникова онај гост што је седео подаље и био налик на каквог бившег чиновника“.³⁸ Примећујемо нагли продор заинтересованости за *друјоја*, додуше прилично јалов. Сличност Мермеладова и Раскољникова и могућност зближавања почива управо на томе што и Мермеладов гледа на *друје* „са присенком неке охولة немарности према њима — као према људима нижег положаја и образовања, са којима он нема шта да говори“.³⁹ Продор се обуставља тек што му се Мермеладов обрати; у Раскољников се буди „непријатно и раздражљиво осећање одвратности према сваком страном лицу које би ступило, или макар само хтело да ступи, у додир са његовом личношћу“.⁴⁰ Потенцијални дијалог претвара се у монолог Мермеладова, те се продор другог обуставља у оба смера, што нарочито запажамо у дрској промени обраћања преласком са Ви на ти: „Жалите ли ме

³⁵ Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 145.

³⁶ Достојевски, *Злочин и казна*, 38.

³⁷ Достојевски, *Злочин и казна*, 23.

³⁸ Достојевски, *Злочин и казна*, 23.

³⁹ Достојевски, *Злочин и казна*, 24.

⁴⁰ Достојевски, *Злочин и казна*, 24.

сад, господине или не жалите? Говори, господине, жалиш ли ме или не жалиш?“⁴¹ Током целог назовимо „дијалога“ приметно је одсуство сваке Раскољниковљеве мисли. Не одавајући своју личност, он остаје затворен све док се сусрет не заврши изласком из стана Мермеладових. Дијалог је дакле могућ, али само као разговор са самим собом, у којима се он себи обраћа шизофрено, са „*ши*“. Затвореност у себе и код једног и код другог лика предсказује нам њихово стремљење ка самоуништењу, кроз чин који ће коначно да их оцепи од *свеџа груџих* (додуше привремено); једног саморазарањем алкохолом, другог убиством: „презрети свако поштовање људског живота значи издвојити се у односу на друге на најрадикалнији могући начин“.⁴² У тежњи ка издвојеношћу наполеонским идентитетом, Раскољников злоупотребава *груџе (груџоџ)* који нису ништа више до „интегрални делови или идеолошки ставови у његовом унутрашњем свету: он је у ствари још један пример демонског наратора, за кога нема истинских других“.⁴³ Његова ће идеја бити остварена никако другачије до убиством *груџоџ*, који је у његовој осами и манијакалном егу само објект, пуко средство. Огрезао у сопству, демонска безобзирност према другоме указује се кроз мисао при одласку на извршење злочина: „Пролазећи поред парка Јусупова он се чак јако позабави мишљу о подизању високих водоскока, и том како би они лепо освежавали ваздух на свим трговима“.⁴⁴ Роуен Вилијамс наводи да је „ствар у томе да неко ко више није кадар да слуша или говори, да уђе у људски однос са другима и да се услед тога мења, већ бива потенцијални убица“, и да је „злочин последица жестине унутрашњег дијалога који скоро никад не прекида стварни други“.⁴⁵ Изнесену тезу Вилијамс је везао за убиство јуродиве Лизавете; Раскољников грехом скрива грех а ту је скривена суштина проблема и дат најтачнији доживљај *груџоџа*.

Осамљеност Раскољникова не јењава ни након убиства, штавише — она врхунцу:

„Једно ново и неодољиво осећање освајало га је све више скоро сваког тренутка: то беше некаква бесконачна, скоро физичка одвратност према свему што би угледао и што беше око њега, одвратност упорна, пакосна, пуна мржње. Гадни му беху сви са којима се сретао — гадна му беху њихова лица, ход, по-

⁴¹ Достојевски, *Злочин и казна*, 33.

⁴² Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 150.

⁴³ Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 147.

⁴⁴ Достојевски, *Злочин и казна*, 80.

⁴⁵ Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 147.

крети. Просто би плунуо на ма кога, ујео би, канда, кад би ко са њим проговорио“.⁴⁶

Дрскост избија при сваком наредном кораку: „Ја ћу сам... сам... И доста! Оставите ме на миру!“.⁴⁷ Испољава се и одвратност према пруженој руци *другога*:

„Раскољников ћутећи узнемачке листове чланка, узети три рубље, па не рекавши ни речи изађе. (...) али дошавши већ до прве улице Раскољников се наједном врати, попе се опет код Разумихина и метнувши на сто и немачке листове и три рубља, и опет ни речи не рекавши, изиђе“.⁴⁸

Изашавши на улицу и добивши двадесет копејки „Христа ради“ од њему непознате жене и ћерке јој, одлази до Неве, „отвори шаку, пажљиво погледа у новац, замахну и баци га у воду; затим се окрене и пође кући. Учини му се као да маказама сам себе одсече од свих и од света на свету у шом шренушк“⁴⁹ (подвукао Д. Б.). Беснило поводом присуства других делује прилично неуротично: „Хоћете ли ме већ једном оставити, мучитељи! Ја се вас не бојим! Ја се никога, никога не бојим! Даље од мене! Ја хоћу сам да будем, сам, сам, сам!“⁵⁰ „то значи да сте ми сви ви смртно досадили, и хоћу да будем сам“.⁵¹ Одсеченост од света примећује и Дуња: „Како он то, званично некако говори,, као да смо му ми нека страна лица!“⁵² Сажето, његово стање најбоље илуструју наредне реченице; „да не само да никад више неће имати прилике да се сит наразговара, него да ни о чем више, никад и ни са ким, не може проговорити“⁵³ и „О ниски карактери! И воле тако као да мрзе... О како их ... све мрзим!“⁵⁴ Поменути искази упућују на преплитање немогућности говора и угњездености мрже у срцу Раскољникова. Сва отуђеност од света — или боље рећи: сад већ одсеченост! — свакако је у уској вези са доживљајем себе као личности која је изнад других; идеја због чије је потврде, између осталог, окрвавио руке; ради које и даље не признаје свој грех, и ради које се жестоко бори са иследником.

⁴⁶ Достојевски, *Злочин и казна*, 114.

⁴⁷ Достојевски, *Злочин и казна*, 116.

⁴⁸ Достојевски, *Злочин и казна*, 116–117.

⁴⁹ Достојевски, *Злочин и казна*, 118.

⁵⁰ Достојевски, *Злочин и казна*, 155.

⁵¹ Достојевски, *Злочин и казна*, 167.

⁵² Достојевски, *Злочин и казна*, 221.

⁵³ Достојевски, *Злочин и казна*, 224.

⁵⁴ Достојевски, *Злочин и казна*, 227.

Неизвесност судбине и ишчекивање одговора на злочин додатно подстичу јед и самоћу. Разумихин, уопште, подозрева његово стање: „ја сам се хиљаду пута тако растављао и пљувао на људе, па сам им опет натраг трчао... Дође те срамота, па се вратиш међу људе“.⁵⁵

Описано стање Раскољниковљеве душе осликава пакао. Свести свет на непробојно ја било би равно његовом апокалиптичном сну. Павле Евдокимов наводи: „ђаво је раставитељ, онај што раздваја, пресеца сваку везу и своди биће на крајњу усамљеност“.⁵⁶ Наставља: „грчки Хадес или хебрејски Шеол, означава оно мрачно место на којем усамљеност своди човека на крајњу беду демонске себичности“.⁵⁷ Пакао је, по Евдокимову, „кавез начињен од огледала; ту се може видети само сопствени лик умножен безброј пута, а да се са њим не суочава ниједан други поглед“.⁵⁸ „Коптске апофтегме Макарија Старога дају узбудљив опис те самоће. Заточеници су везани леђима један за другог и само велике молитве живих њима доносе тренутак одмора: ‘само за тренутак видимо један другогме лице’“.⁵⁹ Сликвито, зар не?

* * *

Иако грех није јасно дефинисао, притиснут стварним положајем и душевним мукама; угушен у сопственом поразу, распарчан неуспехом изградње наполеонске личности, његова унутрашњост кипти и тежи да се ослободи наметнутог притиска. Речју, природа човекове личности чини своје; она тежи да успостави свој истински идентитет, да буде именована оним што збиља јесте. Човек функционише и одређује свој идентитет у односу на себи супротна бића, тј. у односу на друге, јер се „сопствени глас може пронаћи једино ако допустимо појаву истински других гласова“.⁶⁰ Најава продора гласа другог, повратка идентитету, у уској је вези са признавањем убиства. Тај се процес одвија споро. Након што Разумихин изнесе свој план у једној фамилијарној атмосфери, пред Рођом, Дуњом и Пулхеријом, о развијању штампарске делатности, у Раскољникову се напрасно буди извесна туга (коју чак и читалац осећа) произведена управо свешћу о његовом стварном положају. Он се нагло, на изненађење присутних, спрема на одлазак, поздравља са

⁵⁵ Достојевски, *Злочин и казна*, 168.

⁵⁶ Павле Евдокимов, *Векови духовноја живоџа*, прев. Анђа Петровић (Београд: Српска књижевна задруга, 2003), 75.

⁵⁷ Евдокимов, *Векови духовноја живоџа*, 75.

⁵⁸ Евдокимов, *Векови духовноја живоџа*, 76.

⁵⁹ Евдокимов, *Векови духовноја живоџа*, 76.

⁶⁰ Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 150.

осмехом који као да не беше осмех, изјављује љубав (!) и тражи самоћу. Од почетног стања, у којем свој злочин именује као „оно“ долазимо до следећег контакта баш после препричане сцене:

„у ходнику беше мрак; они стајашу крај лампе. Скоро минут гледаху један другог ћутећи. Разумихин се после целог живота сећао тога минута. Зажарен и упрт поглед Раскољниковљев као да се појачаваше са сваким тренутком, продираше у његову душу, у свест. Разумихин наједном уздрхта. Као да нешто чудновато прође између њих... Некаква идеја севну, као неки наговештај; нешто ужасно, ругобно, и са обе стране наједном схваћено. Разумихин пребледе као мртавац. — Разумеш ли сад — упита изненада Раскољников, са болно искривљеним лицем“.⁶¹

Наилазимо скоро па на потребу за речју. До отвореног признања и стварног именовања долази тек при другом сусрету са Соњом.

Зашто је она меродавна да прва чује његову *реч* и постане посредник у повратку Раскољникова у свет, осим тога што не представља реалну опасност по његову будућност? Пре свега зато што „заузима место које припада Спаситељу унутар међуљудских трансакција у причи“.⁶² Поред савршено истанчаног слуха за туђи глас, уз сву пожртвованост, њена снага лежи и у преузимању одговорности за другога што је Вилијамс показао на примеру размене крстића.⁶³ Међутим, њена се иконичка улога не задржава на преузимању одговорности, већ суштину проналази у чињеници да својим поступком уствари утире пут да одговорност постане могућа и за другог.⁶⁴ Размотримо на час њене особине које стоје у супротности са анализираним јунаком а које је чине подобном да заузме „место Спаситеља“. Приметимо најпре изјаву о својим најближим: „ми смо једно“⁶⁵ — говори Соња. Евдокимов запаженом раставитељском деловању зла — ђавола, супротставља деловање добра — Христа, кроз речи апостола Павла: „Јер један је хљеб, једно смо тијело многи; ... ‘Сви удови једнога тијела, иако су многи, једно су тијело, тако и Христос’, а то је, у евхаристичкоме јединству, један, сачињен од свих сакупљених у Христу, по угледу на Тројну верничку заједницу; Бог један и тројни у исто време, јединство у мноштву“.⁶⁶ Очигледно је

⁶¹ Достојевски, *Злочин и казна*, 304.

⁶² Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 190.

⁶³ Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 189.

⁶⁴ Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 191.

⁶⁵ Достојевски, *Злочин и казна*, 309.

⁶⁶ Евдокимов, *Векови духовнога живота*, 76.

и поступање да нисам битан *ја*, него *групи* — видљиву у Соњином одговору на Раскољниковљево примедбу да ће и Пољечка поћи њеним путем: „Не! Не! Не може бити, не! Бог такву страхоту неће допустити“.⁶⁷ Супротност се појачава одбијањем улоге судије: „Ко је мене за судију поставио, ко да живи, а ко да не живи“.⁶⁸

Као што потреба за прихватањем сопствене стварности садржи извесне степене, тако је и признавање злочина прожето истим; оно се одвија испрва кроз треће лице: „значи, он и ја смо велики пријатељи (...) он ту Лизавету, није хтео да убије...он је њу случајно убио“,⁶⁹ а затим и у првом лицу, када је већ све јасно: „ја... ја хтедох да се усудим, и убих“.⁷⁰ Процес је, рекли смо — спор, јер захтева прихватање пораза које *ја* упорно одбија.

Након признања, Соња захтева од Раскољникова да обелодани свој грех јавно (наглас!): „Иди одмах, овог тренутка, стани на раскршће, поклони се, пољуби најпре земљу коју си оскрнавио, а после са поклони целом свету, на све четири стране, и кажи свима наглас: ја сам убио!“.⁷¹ Речју, иште одговорност јавним признањем и преузимањем терета, другим речима — она захтева успоставу идентитета; јер се идентитет проналази кроз дијалог или преузимањем одговорности.⁷² Погледајмо изблиза тај ток...

Пре него што пређемо на неодољиву сличност између поменутог догађаја и хапшења Христовог, као увод ваљало би поменути речи Фјодора Тарасова: „када Соња издалека прати Раскољникова који креће на свој крсни пут — да добровољно призна почињени злочин и буде одговарајуће кажњен, главни јунак се очито пореди са Христом, Кога на Његовом крсном путу издалека прате жене мироснице“.⁷³ Поређење можемо да пратимо на ширем плану: „*A sad je и мени време*“,⁷⁴ говори Раскољников уочи поласка Соњи. Реч је о времену да се суочи са сопственом реалношћу и стварним *ја* одавањем тајне. Међутим, разоткривање Соњи није имало нарочитог ефекта по његово стање јер изостаје страдање, стварни одговор (отуда поменуто Соњина сугести-

⁶⁷ Достојевски, *Злочин и казна*, 312.

⁶⁸ Достојевски, *Злочин и казна*, 393.

⁶⁹ Достојевски, *Злочин и казна*, 395.

⁷⁰ Достојевски, *Злочин и казна*, 402.

⁷¹ Достојевски, *Злочин и казна*, 403.

⁷² Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 217.

⁷³ Фјодор Тарасов, „Улога Јеванђеља у уметничком стваралаштву Ф. М. Достојевског“, у: *Достојевски: Ајосџол православној реализма*, прир. Владимир Димитријевић, Бошко Обрадовић, Бранимир Нешић, Никола Маринковић (Београд: Catena mundi, 2014), 33.

⁷⁴ Достојевски, *Злочин и казна*, 390.

ја, она то савршено разуме!). При испуњавању њеног предлога, током следећег пољупца у прљаву земљу изостају речи „ја сам убица“. Достојевски нам сугерише да до стварне успоставе идентитета још није дошло. Јавна потврда и полазак на страдање тек имају да дођу. Јавља се мотив чаше: „ако већ треба попити *ѿу чашу*, зар није свеједно? (...) ако треба попити, онда најбоље наискап, одједном“.⁷⁵ Процес се и овог пута развија споро, степеновано; он одустаје, међутим иконички лик Соње приморава га на повратак. Одговорност се преузима а са њом се збива и успостава идентитета: „Ја сам убио ону старицу чиновницу, и сестру јој Лизавету, секиром, и извршио сам похару“⁷⁶ и *свој исказ ѿ-нови још једанѿуѿи*. У Новом Завету наилазимо на следеће: „*Оче, дошао је час*“ (Јн. 17, 1), говори Христос; „Оче, ако је могуће, нека ме мимо-иђе *чаша ова*“ (Мт. 26, 39). А затим, по доласку часа, наилазимо и потврду идентитета: „А Исус, знајући све шта има да му се догоди, изиђе и рече им: Кога тражите? Одговорише му: Исуса Назарећанина. Исус им рече: Ја сам“ (Јн. 18, 4–5); затим по *груѿи ѿуѿи*: „Онда их опет запита Кога тражите? А они рекоше: Исуса Назарећанина. Одговори Исус: Рекох вам да сам ја“ (Јн. 18, 7–8); и полази да страда...

* * *

Милосав Бабовић, у књизи *Достојевски код Срба* напомиње да је Исидора Секулић приметила два значајна момента: да у души Раскољникова нема покајања, и да нема ни препорода.⁷⁷ Тачно је да се Раскољников не каје за страхоту коју је учинио, али препород је свакако присутан... Поставља се питање: зар покајање мора бити нужна реакција на одређени грех, или пак оно може бити усмерено ка целокупној личности и свој души човековој? Да ли оно мора бити јасно исказано кроз везу са почињеним грехом? Рекли бисмо да не мора, довољан је само подстицај, било какав, без да он нужно долази из самог, конкретног греха, па да се деси оно најзначајније — не покајање у баналном значењу, јер њега и нема као што рекосмо („Да бар судбина хоће да му пошаље кајање.(...) Али он се није кајао због свог злочина“⁷⁸), већ *метаморфоза мисли, ѿреображај свесѿи* у свом пуном значењу. У том смислу, ми налазимо испрва назнаку преображаја, а касније потпуни преображај у *ѿиѿлоѿу*, један нови тренутак у животу Раскољникова, посве нову емоцију... Када говоримо о првом, реч о оздрављењу које

⁷⁵ Достојевски, *Злочин и казна*, 501–502.

⁷⁶ Достојевски, *Злочин и казна*, 506.

⁷⁷ Milosav Babović, *Dostojevski kod Srba* (Titograd: Grafički zavod, 1961), 169.

⁷⁸ Достојевски, *Злочин и казна*, 518.

долази кроз Соњу, о чему говори Роуен Вилијамс: „Раскољниковљев корак ка релативном оздрављењу које илуструје признање кривице, карактеристично је подстакнут тиме што му је Соња предочила савршено други глас, глас Господа, цитирајући му причу о васкрсењу Лазара. Стање у коме се Раскољников налази у суштини је смрт; а значење Христових речи које упућује Лазару ‘изиђи напоље’ је очигледно“.⁷⁹ Позван је да изађе из *корњачине коре*. Друго везујемо се за следећи догађај: поводом Соњине болести, одсуства њених посета, Раскољников је „врло забринут“, а док чита писмо да је узрок томе само мали, безначајни назеб, и да ће брзо доћи к њему, „срце му јако и болно удара“. Пресудан тренутак је изненадан сусрет Раскољникова и Соње у Сибиру и он нам сведочи о препороду:

„Наједном нешто као да га дохвати и баци пред њене ноге. Плакао је и грлио јој колена. У првом тренутку она се страшно уплаши, лице јој страшно побледе. Скочи с мести и, задрхтавши, загледа се у њега. Али у истом тренутку све разумедо. У очима јој засија бесконачна срећа; она разумедо, и за њу више не беше сумње *да он њу воли, да је бесконачно воли и да је настао, најзад, и тај шренушак*...Хтедоше да говоре, али не могоше. Очи су им биле пуне суза. Обоје су били бледи и слаби; али на тим бледим и болним лицима сијала је зора обновљене будућности, пуног васкрсења за нови живот. За нови живот их је васкрсла љубав, срце једнога носило је у себи бесконачне изворе живота за срце другога“.⁸⁰ (подвукао Д. Б.)

Раскољников је васкрсао, како сам писац каже, и „осећао то свим обновљеним својим бићем“. Тај отуђеник сада сам ступа у разговор са заробљеницима који га до тада не подносе, и са којима не комуницира; долази до измирења са светом, повратак у свет од којег је био одсечен као маказама. Он је препорођен, у њему се „уместо дијалектике појавио живот“.⁸¹ И то је оно што је осведочено у редовима изнад, љубави коју први пут осећа и показује (сетимо се Разумихиновог описа Раскољниковљеве личности). Управо је у тој тачки садржан његов преображај — у његовој првој љубави за појединачног човека, за свог ближњег. И зар није ово основна идеја романа? Да је велико сагрешење просто одсуство љубави... А Раскољниковљево покајање није падање ничице,

⁷⁹ Вилијамс, *Достојевски: језик, вера и књижевност*, 150.

⁸⁰ Достојевски, *Злочин и казна*, 523.

⁸¹ Достојевски, *Злочин и казна*, 523.

јер он је на дну био, већ препород, устајање, повратак, обнова, излечење. И ето формуле, довољно је да човек *истински* заволи (или чује; јер како је рекао Роуен Вилијамс, Достојевски ствара једно ја чији је преображај везан више за могућност слушања и говорења, него за морални и верски преображај) бар једног човека, једно биће, створење, и то конкретно, одређено, блиско, па да више никога и никада не може замрзети, тим пре што воли човека као таквог, а не идеју о човеку. О томе нам можда онајвише сведочи она кратка реченица да се у Раскољникову „уместо дијалектике појавио живот“, која тако снажно упућује на метаморфозу. И још: „Зар је могућно да њена убеђења не буду сад и моја убеђења? Бар њена осећања, њене тежње?“⁸² што коначно савршено упућује на јасан продор *δρῦσις* у опну коју је скројило ја. То је промена која „обухвата новог човека“, а „ново“ код човека је то што он више није сам; још дубље, и у самоме срцу његове промене, то је 'човек обузет Христом', распетим човеком“.⁸³ Могли бисмо рећи — обузет љубављу по први пут у своме животу. Раскољников је онај који после све учињене деструкције, ступа на пут *духовној живојши* — који је за Павла Евдокимова *буђење* (подвукао Д. Б.), прелазак из стања смрти у стање живота, из пакла у Царство Божије.⁸⁴ Уосталом, зар он не узима Јеванђеље, Радосну Вест која му лежи под узглављем? Отуда се, из снажног ступања на пут преображења, чини бесмислено и погрешно говор о мрачњаштву Достојевског, када је његово дело барем у овом случају, усмерено ка победи живота над смрћу, светлости над мраком, ка васкрсењу човековог бића. Према томе, у роману *Злочин и казна*, кроз Раскољниковљеву коначно стечену љубав и метаморфозу мисли исплетена је потпуна нит (премда није јасно каква судбина чека Соњу и Раскољникова), заокружена идеја о нужности страдања, и њеног благородног дејства на преображај човека. Исприповедан је природни ток узрастања људске личности кроз време, оним што нас и чини људима; а са њом и идеја о љубави, том ирационалном, блаженом стању.

* * *

⁸² Достојевски, *Злочин и казна*, 524.

⁸³ Евдокимов, *Векови духовној живојши*, 64.

⁸⁴ Евдокимов, *Векови духовној живојши*, 65.

Библиографија

- Бабовић, Милосав. „Стваралаштво Достојевског“. У: Фјодор Михаилович Достојевски, *Јадни људи, Беле ноћи, Двојник*, 9–117. Београд: Ленто, 2003.
- Вилијамс, Роуен. *Достојевски: језик, вера и књижевност*. Превод Ангелина Мишина, Павле Рак. Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић — Zepher Book World, 2014.
- Достојевски, Фјодор Михаилович. *Браћа Карамазови*. Превод Јован Максимовић. Београд: Новости, 2006.
- Достојевски, Фјодор Михаилович. *Злочин и казна*. Превод Јован Максимовић. Нови Сад: Школска књига, 2014.
- Евдокимов, Павле. *Векови духовнога живога*. Превод Анђа Петровић. Београд: Књижевна задруга, 2003.
- Евдокимов, Павле. „Основи једне сатанодикеје“. *Теолошки погледи*, XIV, бр. 4. (1981): 1–18.
- Сорски, Нил. *Предање о духовном живога*. Превод Марина Милачић. Вршац: „Банатски весник“ Епархије банатске, 1988.
- Тарасов, Фјодор. „Улога Јеванђеља у уметничком стваралаштву Ф. М. Достојевског“. У: *Достојевски: Апошол православног реализма*, приредили Владимир Димитријевић, Бошко Обрадовић, Бранимир Нешић, Никола Маринковић, 25–34. Београд: Catena mundi, 2014.
- Флоровски, Георгије. „Религиозне теме Достојевског“. У: *Достојевски: Апошол православног реализма*, приредили Владимир Димитријевић, Бошко Обрадовић, Бранимир Нешић, Никола Маринковић, 35–40. Београд: Catena mundi, 2014.
- Babović, Milosav. *Dostojevski kod Srba*. Titograd: Grafički zavod, 1961.
- Bahtin, Mihail. *Problemi poetike Dostojevskog*. Prevod Milica Nikolić. Beograd: Nolit, 1967.
- Berdajev, Nikolaj. „Dostojevski o čoveku“. У: *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, priredio Petar Mitropan, 106–117. Beograd: IO Slovo Ljubve, 1981.

Примљено: 24. 9. 2019.
Исправљено: 29. 7. 2020.
Одобрено: 1. 9. 2020.

A WORD ABOUT RASKOLNIKOV

Dušan V. Banjeglav

*Faculty of Philosophy — University of Novi Sad,
Department for Serbian literature and language*

***Summary:** The work deals with Raskolnikov's offense, his fall into sin; with causes and consequences of such sin. In general, work deals with the nature of Dostoevsky's anti-hero, in order to show that the suffering is one of the roads that leads a man to purification, to deliverance from the clutches of destructive passions, and that love is the only true meaning of all life.*

***Key words:** Dostoevsky, Raskolnikov, sin, metamorphose.*